

Å utforske et massebord

På Wittenbergplatz samler Lea Rosh og Ada Withake-Scholz underskrifter. De leder aksjonen for å få reist et minnesmerke i Berlin for Europas myrdede jøder og synes at tysk ungdom bryr seg.

TEKST: GEORG ØVSTHUS
TEGNING: MARVIN HALLERAKER
Berlin

– De unge viser kunnskap om det nazistiske Tyskland, sier Ada Withake-Scholz. Det er Hitlerjugend-generasjonen som har glemt fortiden. Bak bordet med underskriftene henger plakaten om en alternativ teaterforestilling i Berlin akkurat nå: «Det var ikke meg, det var Hitler!»

Tallene bekreftes

Forskeren Raul Hilberg anslo rundt 1960 at antallet drept i tilintetgjørelsesleiren Auschwitz lå mellom vel en million og halvannen million. I dag opererer man med en ramme opp til 1,3 millioner, sier Dieter Pohl. Han tilhører den nye generasjonen tyske historikere. Tallet inkluderer ikke-jøder. Listene over transportene til Auschwitz finnes, men statistikkene for de polske og ungarske jødene svikter. Det gir en usikkerhet pluss-minus 100.000.

Hvor mange liv krevde det som nazistene kalte Den endelige løsning på jødespørsmålet? Institutt for samtidshistorie i München har stått sentralt i forskningen om nazismen og prøvd å fastsette tallet land for land. Pohl mener at et samlet antall ofre i hele det tyskokkuperte Europa på vel seks millioner jøder er mest sannsynlig. Polen og Sovjetunionen kan vanskelig beregnes nøyaktig, men millioner avik rakker ikke

undersøke. De fant ingen klar ordre fra toppen, men en gradvis prosess som forente de to historikerskolene; de som så jødeutryddelsen som en rett linje fra plan til resultat og de som mente at utviklingen tok preg av tid og omstendigheter.

I Himmlers kalender nevnes jødene som skal tas i Frankrike og Hitlers beskjed: «Få dem vekk!» Hitler og Himmler diskuterte alt: «Vi tror at Hitler godkjente også detaljer,» sier Pohl.

Han gransket jedeforfølgelsen i Øst-Galicja, før siste verdenskrig polsk område. Hitler og Stalin delte Polen i 1939. I 1941 angrep Tyskland Sovjetunionen, og Pohls beskrivelse av hva som skjedde i Øst-Galicja i perioden 1941-1944 kom i fjor som en tykk bok med undertittelen «Organisering og gjennomføring av en statlig masseforbrytelse». Pohl kan polsk og arbeider i et ungt, tysk forskermiljø som anvender arkiver som ikke har vært brukt eller vært vanskelig tilgjengelige i øst.

En bok og en fjernsynsserie

I Pohls barndomshjem i Bayern fantes boken *Der gelbe Stern*; «Den gule stjerne». Senere laget amerikanerne en fjernsynsserie basert på jødeutryddelsen, og selv om man kan si at de dermed klarte å gjøre også den til såpeopera, virket serien sterkt på mange. Pohl ble historiker.

Nå arbeider han ved Berlin-avdelingen til Institutt for samtidshistorie, som her skal gi seg i kast med temaet DDR. Avdelingen holder til i en tidligere militærforlegning som før 1945 huset SS-Leibstandarte Adolf Hitler, og ennå står bygninger reist i Det tredje rikets arkitektur, prydet av overmennesker i stein. Før Hitler overtok var her et prøyssisk militærakademi

gjerningsmennene er åpenbar. Men gjorde antisemitisme alle tyskere til mordere som ventet på å få slippe til? Jødeutryddelsen trenger flere forklaringer. Goldhagen er lite opptatt av beslutningsprosesser, utryddelsens apparat og formende omstendigheter rundt forbrytelsene. Han overser autoritær tradisjon, situasjonens gruppepress, diktaturets ensretting og krigens radikaliserende og ser en rettere linje enn dagens forskning trekker den, kommenterer Pohl.

Bokens styrke er den detaljerte gjennomgangen av oppførselen til personene som drepte. Goldhagen er best når han beskriver politibataljon 101. Men alt han skriver om en tysk holdning som alene oppklarer hele saken kan fjernes, sier Pohl. En kjede av årsaker ledet frem til mannen som stod ved graven og skjøt.

Frivillig grusomhet

Oppgjøret med fortiden lettes ikke av den grunn. Basert på den nye forskningen understreker Pohl en del forhold i de besatte østområdene. Det skjedde en brutalisering også av politibataljonene som deltakere i jødeutryddelsen, og det var en frivillig grusomhet. Man ble ikke beordret som deltaker i masseskytingen. Man valgte jobben i holocaust. Uttrykk som byråkratisk eller industrielt massebord er egnet til å kamuflere mordernes handlinger.

Pohl avviser at massebordet skjedde i all hemmelighet. Tommingen av gettoene var synlig for enhver. Leirene jødene kom til i Polen var kjent, og viten om dem sivet over til Das Reich når soldater drog hjem på permisjon eller skrev brev. Sovjetiske arkiver viser hvor involvert tyske sivile myndigheter var. Mange visste, for eksempel om gassvognene i 1941-42.

for land. Pohl mener at et samlet antall ofre i hele det tyskopperte Europa på vel seks millioner jøder er med i den største tragedie i menneskehistorien. Det av Sovjetunionen kan vanskelig beregnes nøyaktig, men mulige avvik rokker ikke ved massemordets kolossale omfang og karakter.

Fortsatt gjenstår forskning om visse områder i øst, men tallet seks millioner, satt opp av Den jødiske verdenskongressen i 1945, holder, fastslår Pohl. Det anfektes ikke av dagens faghistorikere.

David Irving

På et annet nivå plasserer Pohl en del allmennhistorikere og høyreekstremister som kalles revisjonister. Pohl bruker ordet negasjonister, for de benekter. Den britiske historikeren og høyreekstremisten David Irving er trukket inn i den norske historikerstriden om nazismens forbrytelser. Irving er ingen historiker når han overser gasskamrene, fastslo Odd-Bjørn Fure og angrep Hans Fredrik Dahl, som berømmet kildegranskeren Irving.

Irving er flink til å finne dokumenter og privatarkiv, vedgår Pohl og tar avstand fra dem som sier at de ikke vil bruke Irvings bøker. De inneholder interessant stoff. Men hvis Irving forbi går gasskamrene, er han da en god historiker? Nei, svarer Pohl: «Men jeg kan anvende det han finner.» Pohl kaller Irving en dokumentsamler og kjønner ham fra den tiden britten oppholdt seg ved Institutt for samtidshistorie. Samarbeidet med instituttet skar seg, og Irving tok sitt arkiv og gikk.

I 1970-årene utgav han boken *Hitlers krig* og fastslo at Føreren først sent fikk vite om jødeutryddelsen. Pohl: Historikerne så på hverandre og begynte å

legning som i 1945 huset SS-Leibstandarte Adolf Hitler, og ennå står bygningene reist i Det tredje rike. Det er et overmennesker i stein. For Hitler overtok var her et prøyssisk militærakademi. Etter 1945 rykket amerikanerne inn i symbolet.

Tyskere flest er ikke så interesserte i den nazistiske fortiden, tror Pohl og snakker om et holocaust-miljø og et fortrenningsmiljø. Minneutstillingene fikk sine faste tilskuere. Utenfor eksisterte et glemseleens nettverk blant de involverte.

Tyske historikere så etter 1945 nazismens forbrytelser som et foretak med begrenset deltakerantall og utstrakt hemmelighet, konstaterer Pohl. Særlig gjaldt det uhyrighetene i øst.

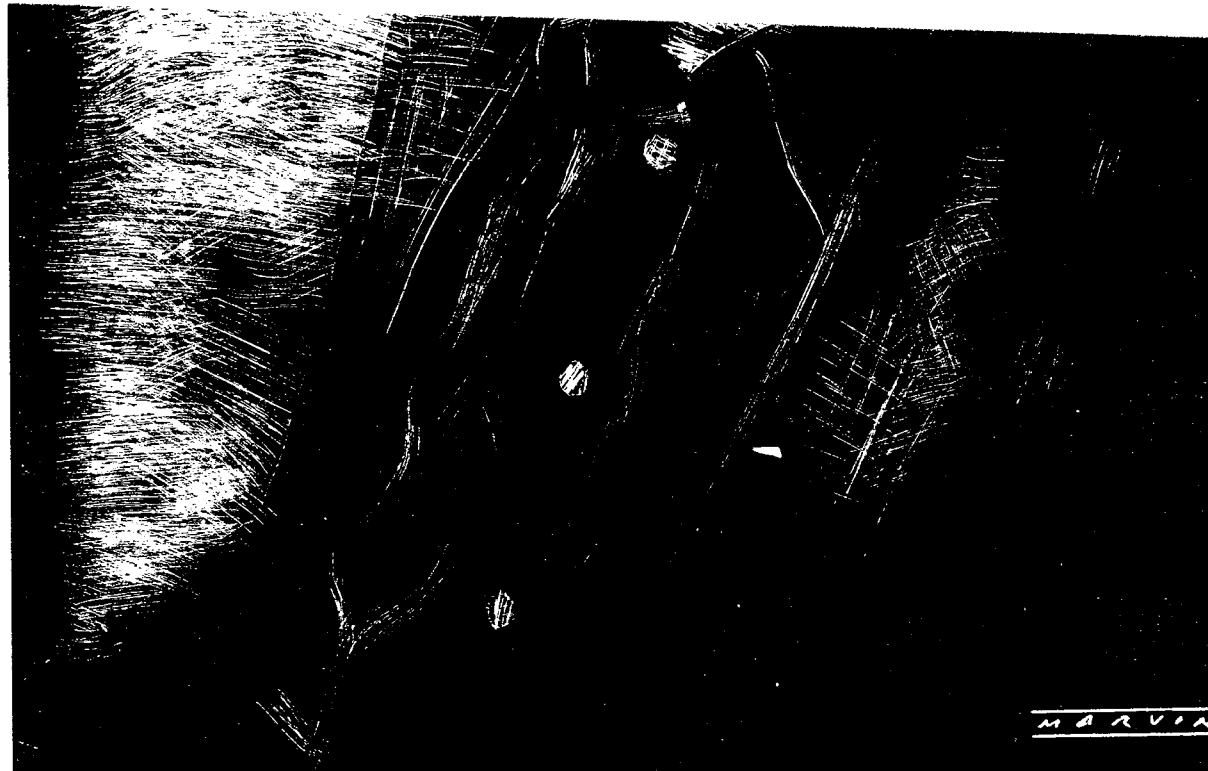
Og dermed var saken isolert til Hitler og SS? Nei, for mer forskning har vist at gjerningsmennene og gjerningsinstitusjonene i Nazi-Tyskland var flere enn antatt. Nærstudier av de okkuperte områdene i øst avslører hvem som var med, helt frem til mordstedet.

Massemord som teamwork

Pohl ser beslutningen om mordet på Europas jøder som en prosess fra tidlig i 1941 til forsommeren 1942. Den endelige løsningen fremstod i de besatte østområdene som et koloniale teamwork, fremholder Pohl i en artikkel i kvartalsskriftet til Institutt for samtidshistorie.

Interessemotsetninger og rivalisering fantes, men det rådet grunnleggende enighet om fortrenningen av jødene, og den var blant annet produktet av antisemitisme.

Pohl utdyper det i samtalen med Bergens Tidende: Jødene skulle vekk, og i til-

DIETER POHL, en ny generasjon tyskere ser på fortiden.

intetgjørelsesleirene var de vekte. Enigheten ble forstyrret når masseskyting foregikk synlig ved byene.

Forskningen svekker skillet mellom SS og den tyske sivilforvaltningen i organiseringen av massemordet.

Jernbanen, finansmyndighetene, arbeidsforvaltningen og andre samarbeidet. Wehrmacht stod ikke utenfor, men dets rolle er omstridt og ufullstendig undersøkt, og Pohl advarer mot enkle konklusjoner i

retning av at alle tyske soldater deltok i grusomhetene.

Goldhagen: Alle tyskere var slik

Gjerningsmennene var ingen einstøinger, skrev Hannah Arendt i boken om «det ondes banalitet»: Aktøren var et vanlig menneske. Pohl innvender at Arendt glemte de ideologiske elite-ene i Det tredje riket. De ledet an.

Christopher Browning vakte oppsikt med boken *Helt normale menn*, om politibataljon 101, ordenspolitiet som gjorde seg til mordere. Så kom Daniel J. Goldhagen med *Hitlers vilige bødler*: Alle tyskere var mulige mordere. Aktørene var vanlige folk som ikke handlet etter ordre, men av legning. I en gammel og ondartet tysk antisemittisme lå beredskapen til folke-

mord. Denne drepende antisemittismen gjorde tyskerne til jødeutryddere i et felles, nasjonalt prosjekt. Rekkefølgen ble snudd: Det var Hitler som gav tyskerne anledningen. Og det gav anledning til medieoppstyr og ny historikerstrid i Tyskland. I sin artikkel frakjenner Pohl Goldhagens forenkling vitenskapelig grunnlag. Til Bergens Tidende sier han at boken kom for sent. Forskningen har revet grunnen vekk under den.

For Goldhagen er politireservistene i bataljon 101 beviset på den vanlige tysker i aksjon i den antisemitiske alliansen med Hitler. Pohl poengterer at bataljonen var mindre gjennomsnittlig enn Goldhagen gjør den og at hans andre eksempler på hvordan tyskeren ropet seg også er dårlig valgt. Det gjenstår å vise at fordommene som fikk tyskerne til å støtte raselover og deportering av jøder var et ja til Auschwitz. Antisemittismen hos

hjem på permisjon eller skrev brev. Sovjetiske arkiv viser hvor involvert tyske sivile myndigheter var. Mange visste, for eksempel om gassvognene i 1941-42, forløperen for gasskamrene. De var tidens lille sensasjon, og i slutten av 1942 kan en tale om en utbredt viten, mener Pohl: En tredjedel av tyskerne må ha hatt kjennskap til detaljer. Tyskerne visste at jødene ble drept og forstod hvorfor.

Forbrytelsene bygget på bred enighet i et okkupasjonsapparat befridd fra hemninger, og under lå den nazistiske antisemittismens radikalitet. Men Goldhagens altforklarende tese er verken ny eller bevist. Goldhagen skrev for et stort publikum, traff tyskerne på et ømt punkt og utløste mediesamfunnets reaksjon, sier Pohl, som tross alt mener at boken utfordrer til mer forskning.

Fortsatt hull i kunnskapen

Nazismens forbrytelser kan følges i detalj, men mye arbeid gjenstår. Det største hullet gjelder i dag tilintetgjørelseskrigen mot den ikke-jødiske befolkningen etter det tyske angrepet på Sovjetunionen. Revisjonistene må møtes med fakta. I Øst-Galicja forekom to massaker nesten samtidig. Den ene stod Stalins hemmelige politi, NKVD, for, og den andre tyskerne. Da er det viktig ikke å blande dem. Revisjonistenes sport er å avstøre slike feil, sier Pohl, som finner det nyttig å sammenligne diktaturer for å se likheter og ulikheter.

Redaksjonen:
Telefaks: 55-319231-55 324944
bt@ps@bergens-tidende.no
Reportasjefesjer:
Kjell Østerbø 55 21 46 18
Age Magne Nerhus 55 21 46 10
Ketil Johnsen 55 21 46 10
Nyhetsavdeling: 55 21 46 04
Truls Synnestevedt 55 21 46 46
nyhet@bergens-tidende.no
Fotoavdeling: 55 21 45 52

Økonomi/Næring: 55 21 37 77
Tor Arne Fanghul 55 21 46 84
arbeidsgjenger@bergens-tidende.no
Kulturavdeling: 55 21 46 70
Jo Bech Karlson 55 21 46 77
Sportsavdeling: 55 21 46 60
Frank Skadal 55 21 46 65
sporten@bergens-tidende.no
Utland:
Arlene M. Skjærstad 55 21 46 55
utland@bergens-tidende.no
Prisecentralen:

Tekstarkiv: 55 21 45 60
Kari Fauskanger 55 21 45 66
redinfo@bergens-tidende.no
Allmenningen: 55 21 46 08
allmenningen@bergens-tidende.no
Desken: 55 21 38 30
Hakon Glatved Prahl jr. 55 21 38 31
Avdelingskontor:
Oslo, Stortorvet 2 22 42 26 80
Forde 57 82 11 50
Sogndal 57 67 13 77
Stryn 57 87 34 75

Bergens Tidende

Nygårdsgaten 5-11 · Postboks 875 · 5002 Bergen

Sentralbord: 55 21 45 00

07.30-18.00, lørdag stengt

Publikumsekspedisjon: 1. et.: 55 21 45 10

Vakt (hele døgnet): 55 21 45 08

Abonnementspriser:

Hordaland/Sogn og Fjordane:
kr. 1764, pr. år
kr. 918, pr. halvår.
kr. 459, pr. kvartal.
Resten av landet:
kr. 2052, pr. år
kr. 1062, pr. halvår
kr. 531, pr. kvartal.
Tillegg for fly og utland.
Abonnementet løper til det ses opp.

Annonser:

BT-Torget 55 21 48 00
Rubrikkannonse 55 21 48 50
Dødsfallannonser 55 21 48 50
Telefaks 55 21 39 20
Annonseproduksjon 55 21 47 70

Kundeservice:

Mandag-fredag 07 00 17 00
Lørdag 08 00 13 00
Søndag 09 00 13 00
Abonnement 55 21 48 70
Løssalg 55 21 48 80
Tilleggs 55 21 48 72

Manglende avis:

Om mulig, ring for kl. 10.00 Tf. 55 21 48 70

■ *Bergens Tidende* forbeholder seg rett til å aktivere og distribuere stoff som kjøpes eller utgis av *Bergens Tidende*, i elektronisk og annen form, enten gjennom egen database eller gjennom samarbeidspartnere som avisen har inngått avtale med.
■ Avtrykkning av stoff og annonser for videreproduksjon er ikke tillatt uten etter avtale med *Bergens Tidende*.